

S VII MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP *Specijalna edukacija i rehabilitacija*

S THE 7TH INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
special education and rehabilitation
TODAY

DANAS

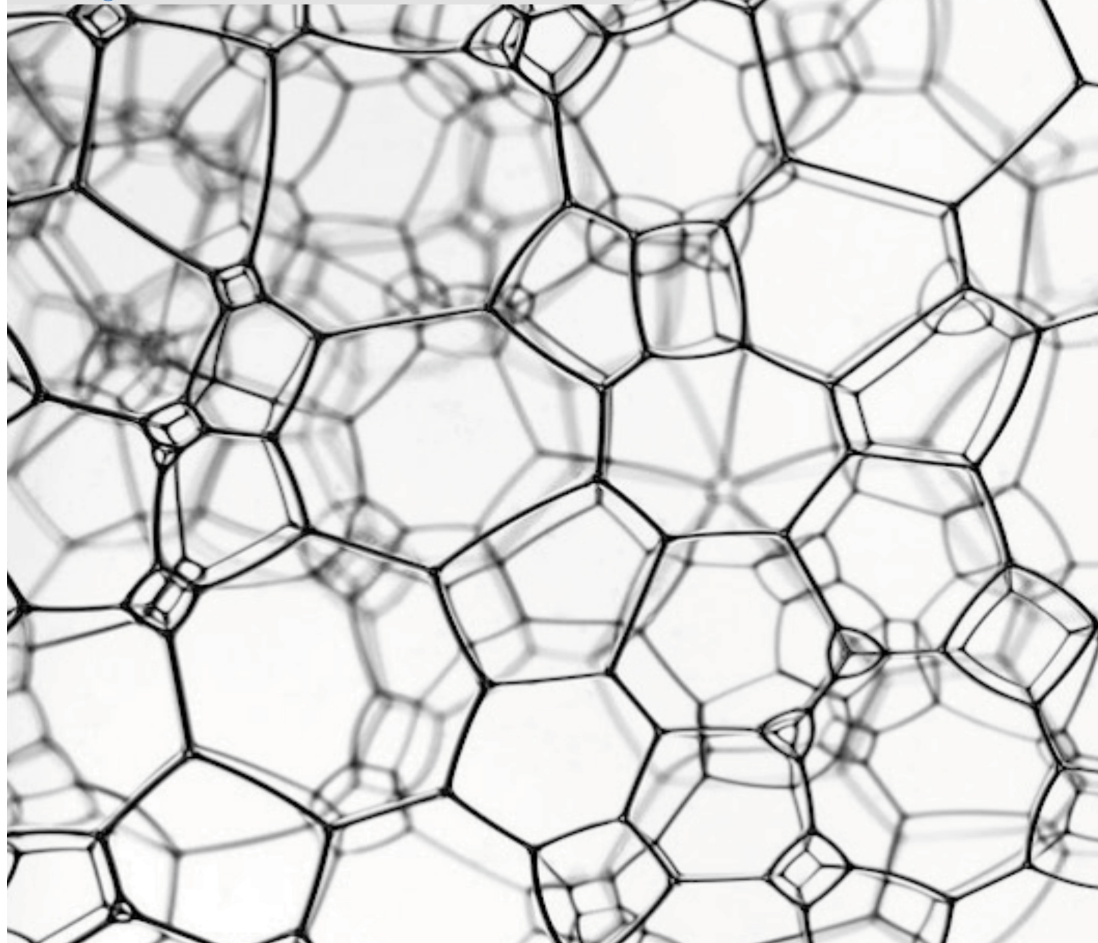

Audiovox d.o.o.
Beograd, Zeleni venac 6/1,
Tel: 011/2621-071, 2632-827

oticon
PEOPLE FIRST
SLUŠNI APARATI

GENERALNI SPONZOR SKUPA

**ZBORNIK RADOVA
PROCEEDING**

UNIVERZITET U BEOGRADU - FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE - FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

BEOGRAD
BELGRADE **2013**

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

**VII međunarodni naučni skup
SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Beograd, 27–29. septembar 2013.**

Zbornik radova

Beograd, 2013

SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS

Zbornik radova

VII međunarodni naučni skup
Beograd, 27–29. 9. 2013.

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
11000 Beograd, Visokog Stevana 2
www.fasper.bg.ac.rs

Za izdavača:

prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Glavni i odgovorni urednik:

prof. dr Mile Vuković

Urednik:

prof. dr Vesna Žunić-Pavlović

Dizajn korica:

mr Boris Petrović, Zoran Jovanković

Štampa:

Planeta print, Beograd

Tiraž: 200

ISBN 978-86-6203-045-0

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

**The Seventh International Scientific Conference
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Belgrade, September, 27–29, 2013**

Proceedings

Belgrade, 2013

SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY

Proceedings

The Seventh International Scientific Conference
Belgrade, 27–29. 9. 2013.

Publisher:

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation
11000 Belgrade, Visokog Stevana 2
www.fasper.bg.ac.rs

for Publisher:

prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Editor-in-chief:

prof. dr Mile Vuković

Editor:

prof. dr Vesna Žunić-Pavlović

Cover design:

mr Boris Petrović, Zoran Jovanković

Printing:

Planeta print, Beograd

Circulation: 200

ISBN 978-86-6203-045-0

PORODIČNI RIZIKO FAKTORI I SOCIJALNA KOMPETENTNOST DECE

Problem istraživanja svodi se na pitanje da li postoje značajne razlike u razvijenosti socijalnih veština dece u odnosu na prisustvo i odsustvo problema u porodičnoj sredini. Problemi u porodičnom funkcionisanju podeljeni su na: socio-ekonomski problemi; partnerski konflikti i razvod; mentalno zdravlje roditelja; destruktivno ponašanje roditelja prema deci. Za ispitivanje socijalnih veština korišćena je skala Social Skills Rating System (Gresham, Elliott, 1990) koja se sastoji iz subskala: kooperativnost, odgovornost, asertivnost i samokontrola. Uzorak je činilo 414 dece uzrasta od 12 do 18 godina. Rezultati su pokazali da socioekonomski problemi nisu značajno povezani sa razvijenošću socijalnih veština. Deca koja su imala iskustvo zlostavljanja ili zanemarivanja u svojoj porodici imaju značajnije niže skorove na Samokontroli ($t = 4,35$; $p < 0,000$) i Odgovornosti ($t = 2,74$; $p < 0,006$) u odnosu na decu koja nisu imala ovakva iskustva. Isto tako, deca roditelja koji imaju problema sa mentalnim zdravljem pokazuju značajnije niži nivo Samokontrole ($t = 4,63$; $p < 0,000$) i Odgovornosti ($t = 2,40$; $p < 0,017$) nego deca čiji su roditelji dobrog mentalnog zdravlja. Česti konflikti roditelja i razvod, takođe, doprinose nižoj Samokontroli ($t = 2,94$; $p < 0,003$) i Odgovornosti ($t = 2,89$; $p < 0,004$), ali i nižoj Kooperativnosti ($t = 2,91$; $p < 0,003$) dece. Asertivnost nije značajno povezana sa ispitivanim porodičnim varijablama. U zaključku autori ukazuju na pedagoške implikacije dobijenih rezultata i potrebu za ranom intervencijom u porodici u cilju razvijanja socijalnih veština i podsticanja prosocijalnog ponašanja, te prevencije emocionalnih i problema u ponašanju dece. Takođe, dobijeni nalazi otvaraju mogućnost daljih istraživanja o povezanosti ispitivanih porodičnih varijabli i socijalnih veština sa različitim aspektima socijalne kompetentnosti dece.

Ključne reči: porodica, socijalne veštine, socijalna kompetentnost, rana intervencija

UVOD

Socijalna kompetencija znači efikasno funkcionisanje u socijalnom kontekstu, a socijalne veštine su bitna komponenta socijalno kompetentnog ponašanja (Cavell, 1990). Socijalne veštine predstavljaju socijalno prihvatljiva, naučena ponašanja, koja omogućavaju pojedincu da ostvaruje interakciju s drugima na način koji dovodi do pozitivnih i izbegavanja negativnih reakcija (Gresham & Elliot, 1987). Pošto usvajanje socijalnih veština zavisi od učenja i okolnosti u kojima dete odrasta, porodično iskustvo prvi je i najznačajniji faktor u razmatranju socijalnih veština, odnosno socijalne kompetencije dece.

Većina dosadašnjih istraživanja bila je posvećena utvrđivanju povezanosti porodičnih varijabli i socijalne kompetencije, odnosno negativnim ishodima socijalnog funkcionisanja dece i mladih. Međutim, malo je istraživanja, naročito u našoj sredini, koja su se bavila uticajem porodičnih varijabli na razvijanje konkretnih socijalnih veština dece.

Navedena saznanja bila su impuls za naše istraživanje, a pitanje na koje smo želeli da damo odgovor je da li postoje značajne razlike u razvijenosti određenih socijalnih veština dece u odnosu na prisustvo i odsustvo problema u njihovoj porodičnoj sredini. Značaj odgovora na ovo pitanje u funkciji je utvrđivanja protektivnih i rizičnih faktora u porodici na razvijanje socijalnih veština dece u cilju prevencije emocionalnih i problema u ponašanju, te razvijanja njihove socijalne kompetencije.

METOD ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je da se utvrdi povezanost između porodičnih faktora i razvijenosti socijalnih veština dece.

Za ispitivanje socijalnih veština korišćena je skala Social Skills Rating System (Gresham & Elliott, 1990) koja se sastoji iz subskala: Kooperativnost, Odgovornost, Asertivnost i Samokontrola. Socijalne veštine dece procenjivali su značajni odrasli. Pošto skala nije standardizovana na uzorku populacije dece u našoj sredini, izvršena je faktorska i analiza pouzdanosti, te upoređena sa izvornom verzijom SSRS skale. Rezultati su obrađivani na originalnim skalama pošto se pokazalo da imaju zadovoljavajuće metrijske karakteristike (Krombahovim alfa koeficijentom pokazano je da sve subskale instrumenta SSRS imaju visoku pouzdanost, preko 0,8).

Za ispitivanje problema u porodici konstruisan je upitnik od strane autora. Porodične varijable podeljene su na: socioekonomski problemi; partnerski konflikti i razvod; mentalno zdravlje roditelja; zlostavljanje i zanemarivanje i potreba dece.

U istraživanju je učestovalo ukupno 414 ispitanika, uzrasta od 12 do 18 godina. Reč je o prigodnom uzorku, ujednačenom po broju dece koja imaju i nemaju ispitivane grupe problema u porodici.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA SA DISKUSIJOM

T testom za nezavisne uzroke testirane su razlike u razvijenosti socijalnih veština između dece u čijim porodicama postoje ili ne postoje ispitivane grupe problema. Zbog ekonomičnosti izlaganja, prikazani su samo rezultati koji su pokazali statističku značajnost.

Rezultati analize pokazali su da socioekonomski problemi nisu značajno povezani sa ispitivanim socijalnim veštinama dece. I druga istraživanja (Shaw et al., 1998; Buckner et al., 2003; Ackerman et al., 2004) pokazala su da socioekonomski pokazatelji nemaju direktan uticaj na socijalno ponašanje dece, već, indirektno, delujući na kvalitet funkcionisanja porodice i ponašanje roditelja, utiču na razvoj dece.

Naši nalazi pokazali su da deca koja su zlostavljana ili zanemarena (Tabela 1), kao i ona čiji roditelji imaju problema sa mentalnim zdravljem (Tabela 2) pokazuju značajnije lošiju Samokontrolu ($t = 4,35; p < 0,000$), ($t = 4,63; p < 0,000$) i Odgovornost ($t = 2,74; p < 0,006$), ($t = 2,40; p < 0,017$) od dece koja nisu imala ovakva iskustva u svojim porodicama.

Tabela 1 – Prosečne vrednosti i značajnost razlika na SSRS skalama socijalnih veština u odnosu na zlostavljanje i zanemarivanje u porodici

Socijalne veštine	Zlostavljanje/ zanemarivanje	N	AS	SD	t	Sig.
Samokontrola	ne	234	12,61	4,53	4,345	0,000
	da	180	10,67	4,48		
Odgovornost	ne	234	14,31	4,081	2,743	0,006
	da	180	13,18	4,244		

Tabela 2 – Prosečne vrednosti i značajnost razlika na SSRS skalama socijalnih veština između dece u odnosu na mentalno zdravlje roditelja

Socijalne veštine	Mentalno zdravlje roditelja	N	AS	SD	t	Sig.
Samokontrola	ne	268	12,52	4,542	4,633	0,000
	da	146	10,38	4,401		
Odgovornost	ne	268	14,18	4,149	2,403	0,017
	da	146	13,15	4,182		

Objašnjenje dobijenih nalaza pružaju teorijska i empirijska saznanja o socijalizaciji emocija koja ukazuju da deca uče upravljati svojim emocijama i ponašanjem kroz posredne i neposredne uticaje u porodici (Eisenberg et al., 1998; Morris, 2007). Brojna istraživanja potvrdila su da se deca identifikuju sa emocionalno toplim i podržavajućim roditeljima tako što usvajaju obrasce roditeljskog ponašanja prema njima, i usvojene obrasce prenose u svoje odnose sa drugima (Rohner, 2004; Davidov & Grusec, 2006; Michalik et al., 2007; Sallquist et al., 2010). U porodicama u kojima roditelji pokazuju slabiju kontrolu besa, dakle zlostavljana deca, učenjem po modelu, pokazuju slabiju samokontrolu (Jones & Garner, 1998; Grolnick et al., 1999; Shipman et al., 2007). Takođe, navodi se da depresivne majke pokazuju manje pozitivnih osećanja, topline i responsivnosti prema detetu (Shaw et al., 2006; Foster et al., 2008) što stvara probleme u prilagođavanju i socijalnom funkcionisanju njihove dece (Silk, Shaw, Forbes et al., 2006; Silk, Shaw, Skuban et al., 2006; Elgar et al., 2007). U skladu sa navedenim, i naši rezultati potvrdili su da roditelji koji imaju problema sa mentalnim zdravljem svojim afektivnim reakcijama ne pružaju mogućnost svojoj deci da usvoje efikasne načine prevladavanja stresnih situacija i izražavanja negativnih emocija.

Odgovornost podrazumeva pozitivan odnos prema sebi i drugima, te lošija Samokontrola povlači i neodgovorno ponašanje dece. Brojne studije pokazale su da roditelji koji ne pružaju informativnu i emocionalnu podršku u suočavanju deteta sa teškoćama, te koriste disciplinovanje s pozicije moći (McDowell & Parke 2005; Lunkenheimer et al., 2007), imaju decu koja pokazuju eksternalizovana (Valiente et al., 2006; Belsky et al., 2007) ili internalizovana ponašanja (Khaleque & Rohner 2002; Yap et al., 2008). Na visoku povezanost Samokontrole i Odgovornosti ukazuje i relevantna literatura iz područja socijalne kompetentnosti (Gresham & Elliott, 1990).

Dobijeni nalazi u odnosu na prarterske konflikte i razvod roditelja (Tabela 3) potvrdili su da koroditeljska saradnja, takođe, predstavlja značajan protektivni faktor razvijanja Samokontrole ($t = 2,94$; $p < 0,003$) i Odgovornosti ($t = 2,89$; $p < 0,004$), ali i Kooperativnosti ($t = 2,91$; $p < 0,003$) dece. Jasno je da neprijateljstvo i izostanak saradnje roditelja, kako međusobno, tako i u odnosu prema deci, ne nudi model za učenje Koope-
retivnosti njihove dece.

Partnersko neprijateljstvo razmatra se i kao značajan faktor pojave zlostavljanja dece (Maughan & Cicchetti, 2002). Ova povezanost objašnjava se efektom preliivanja („spill-over” efekat) tenzije iz partnerskih odnosa u odnos sa detetom što se povezuje sa odbacivanjem, izražavanjem ljutnje, učestalim kažnjavanjem i kontrolom deteta (Lindahl & Malik, 1999; Mihić et al., 2009).

Tabela 3 – Prosečne vrednosti i značajnost razlika na SSRS skalama socijalnih veština dece u odnosu na partnerske konflikte i razvod roditelja

Socijalne veštine	Partnerski konflikti/ razvod	N	AS	SD	t	Sig.
Kooperativnost	ne	258	13,10	4,67	2,909	0,004
	da	156	11,71	4,70		
Samokontrola	ne	258	12,28	4,43	2,939	0,003
	da	156	10,92	4,78		
Odgovornost	ne	258	14,27	4,12	2,893	0,004
	da	156	13,06	4,20		

Razvod, kao posledica kulminacije loših partnerskih odnosa, stvara nove probleme roditelju kome je dete dodeljeno. Relevantna literature ukazuje da su samohrani roditelji (najčešće majke), bez socijalne i emocionalne podrške, posebno ako je roditelj mlad i bez sredstava za život (Piorowska-Petrović, 1990; Raboteg-Šaric i Pećnik, 2006), univerzalno sa najvećim rizikom za uskraćivanje ljubavi svojoj deci (Rohner, 2004). Ne retko, ukazuje se i na lošije mentalno zdravlje majki koje same podižu decu. Ovi faktori delujući na kvalitet porodičnog funkcionisanja značajnije utiču na ponašanje i psihosocijalno funkcionisanje dece, nego sama struktura porodice (Sanson & Lewis, 2001).

Iz navedenog proizilazi da su posmatrane grupe problema u porodici međusobno povezane i uslovljene. Mnoga istraživanja potvrdila su da veći broj rizičnih faktora u porodici direktno utiče kako na preteranu, tako i nisku Samokontrolu dece (Ingoldsby et al., 1999; Maughan & Cicchetti, 2002; Buckner et al., 2003; Morris, 2007; Shipman et al., 2007). Na osnovu naših, kao i nalaza drugih autora pretpostavljamo da Samokontrola može imati ključnu ulogu posrednika između porodičnih rizičnih faktora koje pretpostavlja ekološki model i problema u ponašanju i prilagođavanju dece.

PEDAGOŠKE IMPLIKACIJE

Dobijeni rezultati ukazuju da osim socioekonomskih problema, svi ostali ispitivani porodični faktori značajno utiču na razvijanje Samokontrole i Odgovornosti dece. Pored toga, učestali konflikti i razvod roditelja rizični su faktor i razvijanja Kooperativnosti. U odnosu na ispitivane socijalne veštine nisu nađene značajne razlike jedino kada je u pitanju Asertivnost što ukazuje da na razvijanje ove socijalne veštine značajnije utiču neki drugi faktori, a ne porodica.

Na osnovu dobijenih rezultata i diskusije implicira da razvijanje Samokontrole, Odgovornosti i Kooperativnosti dece zahteva intervencije na polju podizanja kvaliteta porodičnog funkcionisanja, i to u pogledu odnosa roditelja i dece i strategija roditeljstva, kao i koroditeljske saradnje. Posebno vulnerabilnu grupu predstavljaju deca čiji roditelji imaju problema sa mentalnim zdravljem.

Dobijeni nalazi otvaraju mogućnost daljih istraživanja o povezanosti ispitivanih porodičnih varijabli i socijalnih veština sa različitim aspektima socijalne kompetentnosti dece.

LITERATURA

- Ackerman, B., Brown, E., & Izard, C. (2004). The relations between persistent poverty and contextual risk and children's behavior in elementary school. *Developmental Psychology*, 40 (3), 267-377.
- Belsky, J., Pasco Fearon, R. M., & Bell, B. J. (2007). Parenting, attention and externalizing problems: testing mediation longitudinally, repeatedly and reciprocally. *Child Psychol Psychiatry*, 48 (12), 1233-1242.

- Buckner, J. C., Mezzacappa, E., & Beardslee, W. R. (2003). Characteristics of resilient youths living in poverty: The role of self-regulatory processes. *Development and Psychopathology, 15*, 139-162.
- Cavell, T. A. (1990). Social adjustment, social performance, and social skills: A Tri-Component Model of social competence. *Journal of Clinical Child Psychology, 19* (2), 111-122.
- Davidov, M., & Grusec J. E. (2006). Untangling the links of parental responsiveness to distress and warmth to child outcomes. *Child Development, 77* (1), 44-58.
- Eisenberg, N., Cumberland A., & Spinrad, T. L. (1998). Parental socialization of emotion. *Psychological Inquiry, 9*, 241-273.
- Elgar, F. J., Mills, R. S. L., McGrath, P. J., Waschbusch, D. A., & Brownridge, D. A. (2007). Maternal and paternal depressive symptoms and child maladjustment: The mediating role of parental behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology, 35*, 943-955.
- Foster, C., Webster, M., Weissman, M., Pilowsky, D., Wickramaratne, P., Rush, A., et al. (2008). Course and severity of maternal depression: Associations with family functioning and child adjustment. *Journal of Youth and Adolescence, 37*, 906-916.
- Gresham, F. M., & Elliott, S. N. (1987). The relationship between adaptive behaviour and social skills: Issues in definition and assessment. *Journal of Special Education, 21* (9), 167-181.
- Gresham, F. M., & Elliott, S. N. (1990). *Social Skills Rating System Manual*. Circle Pines: American Guidance Service.
- Grolnick, W. S., Kurowski, C. O., & Gurland, S. T. (1999). Family processes and the development of children's self-regulation. *Educational Psychologist, 34*, 3-14.
- Ingoldsby, E. M., Shaw, D. S., Owens, E. B., & Winslow, E. B. (1999). A longitudinal study of interparental conflict, emotional and behavioral reactivity, and preschoolers' adjustment problems among low-income families. *Journal of Abnormal Child Psychology, 27*, 343-356.
- Jones, D. C., & Garner, P. W. (1998). Socialization of emotion and children's emotional competence: Variations are the theme. *Psychological Inquiry, 9*, 297-299.
- Khaleque, A., & Rohner, R. P. (2002). Perceived parental acceptance-rejection and psychological adjustment: A meta-analysis of cross-cultural and intracultural studies. *Journal of Marriage and Family, 64*, 54-64.
- Lindahl, K. M., & Malik, N. M. (1999): Observations of marital conflict and power: relations with parenting in the triad. *Journal of Marriage and the Family, 61*, 320-330.
- Lunkenheimer, E. S., Shields, A. M., & Cortina, K. S. (2007). Parental emotion coaching and dismissing in family interaction. *Social Development, 16*, 232-248.
- Maughan, A., & Cicchetti, D. (2002). The impact of child maltreatment and interadult violence on children's emotion regulation abilities. *Child Development, 73*, 1525-1542.

- McDowell, J. D., & Parke, R. D. (2005). Parental control and affect as predictors of children's display rule use and social competence with peers. *Social Development, 14*, 440-457.
- Michalik, N. M., Eisenberg, N., Spinrad, T. L., Ladd, B., Thompson, M., & Valiente, C. (2007). Longitudinal relations among parental emotional expressivity and sympathy and prosocial behavior in adolescence. *Social Development, 16*, 286-309.
- Mihić, I., Zotović, M., Petrović, J., Avić, B. (2009). Vaspitni procesi u porodici: povezanost kvaliteta dijadnih i trijadnih odnosa. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja, 41*, 100-115.
- Morris, A. S., Silk, J. S., Steinberg, L., Myers, S. S., & Robinson, L. R. (2007). The role of the family context in the development of emotion regulation. *Social Development, 16* (2), 361-388.
- Piorkowska-Petrović, K. (1990). *Dete u nepotpunoj porodici*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja i Prosveta.
- Raboteg-Šaric, Z., Pećnik, N. (2006). Bracni status, finansijske poteškoće i socijalna podrška kao odrednice roditeljske depresivnosti i odgojnih postupaka. *Društvena istraživanja, 6*, 961-985.
- Rohner, R. (2004). The parental acceptance-rejection syndrom, universal correlates of perceived rejection, *American Psychologist, 59* (8), 830-840.
- Sallquist, J., Eisenberg, N., Spinrad, T. L., Gaertner, B. M., Eggum, N. D., & Zhou, N. (2010). Mothers' and children's positive emotion: relations and trajectories across four years. *Social Development, 19* (4), 799-821.
- Sanson, A., & Lewis, V. (2001) Children and their family contexts, *Family Matters, 59*, 4-10.
- Shaw, D. S., Winslow, E. B., Owens, E. B., & Hood, N. (1998). Young children's adjustment to chronic family adversity: a longitudinal study of low-income families. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 37*, 545-553.
- Shaw, D. S., Sherrill, J., Huffman, D., Schonberg, M., Lukon, J., Obrosky, D., et al. (2006). Responsivity to offspring's expression of emotion among childhood-onset depressed mothers. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 35*, 540-552.
- Shipman, K. L., Schneider, R., Fitzgerald, M. M., Sims, C., Swisher, L., et al. (2007). Maternal emotion socialization in maltreating and nonmaltreating families: implications for children's emotion regulation. *Social Development, 16*, 268-285.
- Silk, J. S., Shaw, D. S., Forbes, E. E., Lane, T. L., & Kovacs, M. (2006). Maternal depression and child internalizing: The moderating role of child emotion regulation. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 35*, 116-126.
- Silk, S. S., Shaw, D. S., Skuban, E. M., Oland, A. A., & Kovacs, M. (2006). Emotion regulation strategies in offspring of childhood-onset depressed mothers. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 47*, 69-78.

- Valiente, C., Eisenberg, N., Spinrad, T. L., Reiser, M., Cumberland, A., Losoya, S. H., et al. (2006). Relations among mothers' expressivity, children's effortful control, and their problem behaviors: a four-year longitudinal study. *Emotion*, 6 (3), 459-472.
- Yap, M. B., Allen, N. B., & Ladouceur, C. D. (2008). Maternal socialization of positive affect: the impact of invalidation on adolescent emotion regulation and depressive symptomatology. *Child Development*, 79 (5), 1415-1431.

Marija Jelić
Radovan Grandić

FAMILY RISK FACTORS AND SOCIAL COMPETENCE OF CHILDREN

The research problem is focused to the question of whether there are significant differences in the development of social skills of children in relation to the presence and absence of specific problems in the family. Problems in family functioning are divided into: socio-economic problems; marital conflict and divorce; mental illness of parent; negative parental behavior towards children. Social skills are measured by Social Skills Rating System (Gresham, Elliott, 1990), consisting of subscales cooperation, responsibility, assertiveness and self-control. The sample consisted of 414 children aged 12 to 18 years. The results showed that socio-economic problems were not significantly correlate to the social skills development. Children who have had the experience of abuse or neglect in their families have significantly lower scores on Self-control ($t = 4.35$; $p < 0.000$) and Responsibility ($t = 2.74$; $p < 0.006$) than children who did not have these experiences. Similarly, children of parents with mental health problems showed significantly lower level of Self-control ($t = 4.63$; $p < 0.000$) and Responsibility ($t = 2.40$; $p < 0.017$) than children whose parents are of good mental health. As well as findings suggest that frequent marital conflict and divorce, in addition to lower level of Self control ($t = 2.94$; $p < 0.003$) and Responsibility ($t = 2.89$; $p < 0.004$), also have influence on lower Cooperativeness ($t = 2.91$; $p < 0.003$) of children. Assertiveness is not significantly associated with family variables. In conclusion, the authors presented pedagogical implications of the results and the need for early intervention in the family in order to develop social skills and encouraging prosocial behavior and prevention of emotional and behavioral problems in children. Also, these findings open the possibility of further research on the association of family variables and social skills to various aspects of social competence of children.

Keywords: family, social skills, social competence, early intervention